

ایران عصر صفوی

○ کریم جعفری

- تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران صفویه
- نگارش: دکتر عبدالحسین نوایی و دکتر عباسقلی غفاری فرد
- ناشر: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، تهران
- چاپ اول، آبان ۱۳۸۱
- ۴۲۴ ص
- ۱۷۰۰۰ ریال
- شابک ۵-۶۳۱-۴۵۹-۹۶۴

فصل سوم مربوط به خاندان صفویه و سرگذشت تاریخی آنان تا روزگار شاه اسماعیل اول است.

در این مبحث به نیاکان شاه اسماعیل و خاستگاه نژادی آنان پرداخته شده و نویسنده کوشیده است تا با استفاده از منابع موجود قرینه درستی راجع به شجره‌نامه‌های صفویان ارائه کند. فصل چهارم درباره تشکیل پادشاهی صفویه است. در ابتدا مؤلف تصویری از تحولات مختلف تاریخی آن زمان به دست می‌دهد و سپس به چگونگی حمایت از اسماعیل توسط پیروان طریقت صفوی می‌پردازد. جنگ با شروانشاهان و پیروزی بر آنان و سپس شکست الوند میرزا و تصرف تبریز در سال ۹۰۷ هـ به همراه جلوس شاه اسماعیل بر تخت سلطنت و درگیری‌های وی با حکام بازممانده آق قویونلو و دیگر حکام محلی از مهمترین نکات فصل چهارم است.

جنگ مرو و شکست دادن شییک خان اوزبک و کشته شدن وی به همراه فرماندهان سپاه او در سال ۹۱۶ هـ. و آرام کردن نواحی شرقی کشور، جنگ چالدران در سال ۹۲۰ هـ. که به تفصیل از آن سخن رفته، علل و عوامل آن به همراه نتایج شکست شاه اسماعیل، از دیگر مطالب این فصل است.

فصل دوم زمینه‌های تشکیل دولت صفویه را شامل می‌شود که به زمینه‌های مذهبی سیاسی و اجتماعی اشاره دارد. مؤلف در زمینه مذهبی شکل‌گیری صفویه، حمله مغول و فروپاشی نهاد خلافت به همراه تسامح مذهبی مغولان، رشد شخصیت‌های شیعی چون خواجه نصیرالدین طوسی، علامه مطهر حلی، ابن مکی (شهید اول)، سیدحیدر آملی و ابن فهود که در زمینه تشیع فقهاتی کوشیدند، رشد تصوف و تشکیل خانقاه اردبیل به ریاست شیخ صفی‌الدین اردبیلی که مرید شیخ زاهد گیلانی بود و بعد به ریاست آن طریقت برگزیده شد را مؤثر دانسته است.

در زمینه اجتماعی هم رشد خانقاه اردبیل و در تعاقب آن نفوذ و تشکیلات منسجم شیخ صفی که فرزندان او آنرا ادامه دادند و تأثیرات آن میان قبایل ترکمان افزایش یافت، همچنین نهضت سرداران و حروفیه که اولی نهضتی مبتنی بر شیعه اثنی عشری و دومی حرکتی اصلاحی و اجتماعی بود، باعث آماده شدن مردم برای پذیرش یک حرکت جدید بود.

از نظر سیاسی هم زوال حکومت ایلخانان، حملات مکرر تیمور به نواحی داخلی ایران و ظهور حکومت‌های قدرتمند گورکانیان هند، ازبکان و عثمانی در تثبیت و تأسیس صفویه نقش داشت.

سلسله صفویه به عنوان یکی از مهمترین حکومت‌های ایران بعد از اسلام به جهت نوع ایدئولوژی که از آن برخاست و مدت زمان طولانی دوام آن، هم‌زمانی با سه حکومت مقتدر همسایه چون ازبکان، گورکانیان و عثمانیان و کشاکش و درگیری‌های آنان و همچنین شروع عصر استعمار در عرصه بین‌المللی، از اهمیت به‌سزایی در تاریخ ایران برخوردار است.

دوره صفویه به لحاظ رشد شهرنشینی، رشد تجارت، گسترش روابط خارجی و حوزه وسیع تحت حکومت آن مطالب و زوایای قابل بررسی فراوانی دارد. تاکنون نیز کتب فراوانی در مورد آن نگاشته شده است.

کتاب حاضر که در دوازده فصل به رشته تحریر درآمده شامل کلیاتی در مورد این سلسله است.

در فصل اول نویسنده به بررسی منابع می‌پردازد. این منابع شامل «منابع تاریخی»، شامل کتاب‌های مختلف نگاشته شده در آن دوران چه از جانب ایرانیان و غیرایرانیان، «منشآت» که مجموعه نامه‌های رد و بدل شده از دربار صفوی را شامل می‌شود و سومین منبع مهم «سفرنامه‌ها» می‌باشد که از اهمیت زیادی برخوردار است.

فصل پنجم، دوران سلطنت شاه طهماسب (۹۳۰-۸۴) را دربرمی‌گیرد. سلطنت پنجاه ساله‌ای که طی آن، جنگ جام با اوزبکان در ۹۳۵ ه. ق. درگیری با عثمانی در زمان مقتدرترین سلطان آن، شاه سلیمان قانونی و صلح آماسیه در سال ۹۶۱، شورش‌های داخلی که تعداد آن به دوازده مورد می‌رسید و سرکوب آنان به همراه تثبیت حکومت صفوی از مهمترین نکاتی است که نویسنده کوشیده آنرا از جهات گوناگون بررسی کند.

فصل ششم به اوضاع و احوال ایران از مرگ شاه طهماسب تا روی کار آمدن شاه عباس پرداخته که در طی آن شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده به حکومت رسیدند و یک دوره دوازده ساله پراشوب را دربرمی‌گیرد. در این دوره علاوه بر درگیری‌های داخلی، جنگ با اوزبکان و عثمانی هم از سر گرفته می‌شود و باعث از دست رفتن بخش‌هایی از شرق و غرب کشور می‌گردد.

فصل هفتم به بررسی جلوس شاه عباس اول (۱۰۳۸-۹۹۶) و اقدامات او اختصاص دارد که شامل اقدامات داخلی چون سرکوب قزلباشهای سرکش، تأمین امنیت داخلی، توسعه نیروی نظامی و انتقال پایتخت به اصفهان است. سپس اقدامات خارجی وی ذکر می‌شود که عبارت‌اند از: درگیری با اوزبکان و شکست آنان در سال ۱۰۰۷ در جنگ رباط پریان و دفع آنان برای همیشه؛ صلح با عثمانی در سال ۹۹۹ ه. ق. و واگذاری بخشی از سرزمین‌های غربی به آنان؛ شروع جنگ با آن دولت پس از حمله عثمانی به تبریز در سال ۱۰۱۲ و ادامه این جنگ تا تصرف کامل اراضی از دست رفته. نویسنده کوشیده است با ذکر جزئیات، تصویری کامل از این اقدامات به دست دهد.

پیروزی‌های شاه‌عباس، صلح اول استانبول را در سال ۱۰۲۲ ه. ق. به همراه داشت، عثمانی‌ها که این صلح را برنمی‌تاییدند دوباره در سال ۱۰۲۴ ه. ق. جنگ را شروع کردند که این بار هم حاصلی برای آنان در پی نداشت.

در سال ۱۰۳۲ ه. ق. بغداد و سپس تمام نواحی عراق عرب به تصرف ایران درآمد در شوال ۱۰۳۳ ه. ق. طی قراردادی نواحی یاد شده در قلمرو کامل ایران قرار گرفت.

نویسنده پس از بیان اقدامات شاه‌عباس در جنگ با عثمانی به نقش کشورهای اروپایی در این خصوص اشاره می‌کند. از جمله این کشورها انگلیس بود که برادران شمرلی، شاه عباس را در تشکیل ارتش مدرن یاری دادند.

پرتغال دیگر کشوری است که به آن اشاره شده است به دلیل تصرف نواحی جنوب ایران و تسلط بر بنادر ایران توسط پرتغالی‌ها، شاه‌عباس میانه خوبی با آنان نداشت و بالاخره با آنان وارد

جنگ شد شاه‌عباس برای اخراج پرتغالی‌ها، با انگلیسی‌ها متحد شده و در سال ۱۰۳۰ جنگ میان طرفین آغاز و یک سال بعد با اعاده تمام نواحی از دست رفته به پایان رسید.

شاه‌عباس همچنین در سال ۱۰۳۷ با گورکانیان هند بر سر قندهار درگیر شد و حاکمیت خود را بر آنجا نیز تثبیت کرد. از دیگر حوادثی که نویسنده به آن اشاره کرده، درگیری‌های شاه‌عباس در ارمنستان و گرجستان است.

در ادامه این فصل نویسنده شورش‌های مختلف در دوره شاه‌عباس را نام برده و علل و عوامل آنرا بررسی می‌کند.

فصل هشتم از مرگ شاه‌عباس تا سقوط اصفهان را شامل می‌شود (۱۱۳۵-۱۰۳۸ ه. ق.) بعد از شاه‌عباس نوه‌اش شاه صفی به حکومت رسید که نویسنده به بررسی اقدامات او از جمله جنگ با اوزبکان، عثمانی و معاهده ذهاب می‌پردازد. معاهده‌ای که صد سال دوام آورد و تا آخر حکومت صفویان هیچ درگیری دیگری را میان طرفین باعث نشد. از مهمترین اقدامات شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۷۷ ه. ق.) تصرف قندهار به دست ایرانیان و دست‌نشانده شدن اوزبکان بود.

روابط ایران و روسیه و شورش‌های دوران شاه عباس دوم از دیگر مباحث فصل هشتم کتاب است.

شاه سلیمان (۱۱۰۵-۱۰۷۷) بعد از پدر به تخت نشست، از زمان او انحطاط صفویان آغاز شد و در زمان جانشینش شاه سلطان حسین که ادامه این فصل را شامل می‌شود حکومت صفوی با حمله محمود افغان به پایان رسید.

محمود در جنگ گلون‌آباد توانست شاه سلطان حسین را شکست داده و اصفهان را به تاراج برد. نویسنده ضمن برشمردن علل و عواملی که به حمله محمود غلزی ختم شد. اشتباهات شاه سلطان حسین و اطرافیانش را برشمرد و دلایل غلبه محمود افغان را هم ذکر می‌کند.

شاه تهماسب دوم و شاه عباس سوم از کسانی هستند که مؤلف آنان را در شمار شاهان صفوی آورده است. شاه عباس سوم تا جلوس نادرشاه افشار (۱۱۴۸) عنوان سلطنت داشت. در پایان این فصل نویسنده ۹ دلیل برای سقوط سلسله صفوی برمی‌شمرد که درخور توجه است. سپس پیامدهای تشکیل دولت صفویه را از جنبه‌های ملی، مذهبی و سیاسی و اجتماعی شرح می‌دهد.

فصل نهم به بررسی اوضاع اقتصادی - اجتماعی دوره صفویه اشاره دارد.

نویسنده ساختار اقتصادی را که براساس کشاورزی، زمین‌داری و تجارت داخلی و خارجی می‌باشد، مورد بررسی قرار می‌دهد. در زمینه تجارت، ابریشم به عنوان کالای استراتژیک آن

دوران مورد توجه قرار گرفته و سپس به شرح کالاهای صادراتی و وارداتی، پول و شکل و وزن و نوع و اسم آنها پرداخته شده است.

ساختار اجتماعی عصر صفوی در چند مبحث طبقات اجتماعی و ساختار شهری، (بازار و اصناف، سادات علما و مشایخ، ارتش) و ساختار روستایی و عشیره‌ای مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل دهم تشکیلات اداری صفویان را دربرمی‌گیرد. تشکیلاتی که ساختار بوروکراسی عظیمی را شامل می‌شد و تا آخرین سال‌های حکومت صفویه تغییر و تحول و گسترش آن ادامه داشت.

فصل یازدهم به هنر و صنعت در عصر صفوی می‌پردازد. بدون شک عصر صفوی دوران شکوه و اوج هنرهای زیبا و بدیع در ایران پس از اسلام است. هنرهایی چون معماری، که در آن بخصوص در زمان شاه‌عباس، ساختمان‌های بدیع و عمارت‌های گوناگونی ساخته شد و درواقع شهر اصفهان حاصل این هنرها است. شاه‌عباس را نیز باید بنیانگذار مجدد شهر اصفهان دانست.

مکاتب مختلف هنر نقاشی، شامل مکتب هرات، تبریز، اصفهان و شیراز که در آن آثاری بدیع پدید آمد؛ صنعت عکس؛ زرافشان (آنچه بر کاغذ از طلا و نقره بنشانند)؛ خط؛ خوشنویسی و موسیقی از دیگر هنرهای عصر صفوی هستند که مؤلف ویژگی‌ها و مشخصات آنها را برشمرده و نام‌آوران هر رشته را معرفی کرده است. در زمینه صنعت، صنایعی چون نجاری، فرش، سجاده‌بافی، منسوجات، فلزکاری، اسلحه و سفال‌سازی بسیار مورد عنایت بوده‌اند و در دوران صفویه اوج رونق خود را می‌گذرانده‌اند.

بالاخره فصل دوازدهم به بررسی اوضاع فکری، فرهنگی و مذهبی دوران صفویه می‌پردازد. نویسنده در زمینه فکری، ادبیات، حکمت و فلسفه، علوم پزشکی، نجوم و تاریخ‌نگاری را با ذکر بزرگان هر یک مورد اشاره قرار داده است.

اوضاع فرهنگی را هم شامل: فرهنگ عامه، لباس، عید نوروز، مراسم عروسی، مراسم مذهبی، پذیرایی دربار، آداب معاشرت، خوراکی و آشپزی، آموزش و پرورش و قهوه‌خانه دانسته و به توضیح و تفسیر هرکدام از آنها می‌پردازد.

مؤلف اوضاع مذهبی را شامل: تصوف و فقه دانسته و به توضیح هرکدام از آنها، آثار و چهره‌های برجسته و تأثیرات آن می‌پردازد. کتاب با فهرست منابع و مأخذ به پایان می‌رسد.

کتاب به نثری شیوا نگاشته شده است و به نظر می‌رسد هرآنچه لازم بوده درحد کلیات از عصر صفوی اشاره شده است.